

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ
БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
ҒЫЛЫМ КОМИТЕТІ
Ш.Ш.УӘЛИХАНОВ АТЫНДАҒЫ ТАРИХ
ЖӘНЕ ЭТНОЛОГИЯ ИНСТИТУТЫ

«EDU.E-HISTORY.KZ» ЭЛЕКТРОНДЫҚ ҒЫЛЫМИ ЖУРНАЛЫ

№4 (28) қазан-желтоқсан 2021

ISSN 2710-3994

Бас редактор:
Қабылдинов Зиябек Ермұқанұлы

Редакциялық алқа:

Абашиин Сергей Николаевич – тарих ғылымдарының докторы, профессор, Санкт-Петербургтегі Европа университеті (Ресей)

Абдырахманов Толобек Абылович – тарих ғылымдарының докторы, профессор, И. Арабаев атындағы Қызгыз мемлекеттік университетінің ректоры. (Қырғызстан)

Аяган Бүркітбай Фелманұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР БҒМ ҒК Мемлекет тарихы институты директорының орынбасары. (Қазақстан)

Әлімбаев Нұрсан – тарих ғылымдарының кандидаты, профессор, Қазақстан Республикасы Орталық мемлекеттік музейінің директоры. (Қазақстан)

Әбусейтова Меруерт Қуатқызы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА корр.-мүшесі. ҚР БҒМ ҒК Р. Сүлейменов атындағы Шығыстану институтының «Тарихи материалдарды зерттеу» орталығының директоры. (Қазақстан)

Әбіл Еркін Аманжолұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР БҒМ ҒК Мемлекет тарихы институтының директоры. (Қазақстан)

Голден Кэтті Стромайл (Kathie Stromile Golden) – PhD, Миссисипи өңірлік мемлекеттік университеті (Mississippi Valley State University) (АҚШ)

Кәрібаев Берекет Бақытжанұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, «Қазақстан тарихы» кафедрасының меңгерушісі. (Қазақстан)

Қожамжарова Дария Пернешиқызы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университетінің ректоры. (Қазақстан)

Кожирова Светлана Басиевна – саясаттану ғылымдарының докторы, профессор, Фудан Университетінің Қытай және Орталық Азияны зерттеу орталығының мен «Астана» ХҒК бірлескен директоры (Қазақстан)

Козодой Виктор Иванович – тарих ғылымдарының докторы, профессор. (Ресей)

Көкебаева Гүлжауһар Какенқызы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР БҒМ ҒК Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты (Қазақстан)

Көмеков Болат Ешмұхамедұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті Халықаралық қыпшақтану институтының директоры, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің профессоры. (Қазақстан)

Матыжанов Кенжехан Ісләмжанұлы – филология ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА корр.-мүшесі, М.О. Әуезов атындағы әдебиет және өнер институтының директоры. (Қазақстан)

Моррисон Александр (Morrison Alexander) – PhD, профессор Оксфордского университета (Великобритания)

Муртазаева Рахборхон Хамидқызы – тарих ғылымдарының докторы, Мирзо Ұлықбек атындағы Өзбекстан ұлттық университеті «Өзбекстан тарихы» кафедрасының профессоры. (Өзбекстан)

Панто Дмитрий (Panto Dmitri) – PhD доктор, Гданьск қаласындағы Екінші дүниежүзілік соғыс мұражайының ғылыми қызметкері. (Польша)

Римантас Желвис (Želvys Rimantas) – тарих ғылымдарының докторы, профессор, Вильнюс педагогикалық университеті (Литва)

Самашиев Зайнолла Самашұлы – археолог, тарих ғылымдарының докторы, профессор, Герман археология институтының корр.-мүшесі. ҚР БҒМ ҒК Ә. Марғұлан атындағы Археология институты. (Қазақстан)

Сайлан Болат Санабайұлы – тарих ғылымдарының докторы, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті. (Қазақстан)

Смағұлов Оразақ Смағұлұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, Балон ғылым академиясының корр.-мүшесі, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы сыйлықтың лауреаты, ғылым мен техниканың еңбек сіңірген қайраткері, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің профессоры. (Нұр-Сұлтан, Қазақстан)

Сыдықов Ерлан Бәтташұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің ректоры. (Қазақстан)

Таймағамбетов Жәкен Қожажметұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, ҚР Ұлттық музейі. (Қазақстан)

Жауапты редактор:

Қаипбаева Айнагүл Толғанбайқызы

Ғылыми редактор:

Қозыбаева Махаббат Мәлікқызы

Редактор:

Кубеев Рустем Жаулыбайұлы

Жауапты хатшы:

Қоңқабаева Арайлым

Техникалық хатшы:

Хумарзах Алтынбек

Главный редактор:
Кабульдинов Зиябек Ермуханович

Редакционная коллегия:

Абашин Сергей Николаевич – доктор исторических наук, профессор, Европейский университет в Санкт-Петербурге (Россия)

Абдырахманов Толобек Абылович – доктор исторических наук, профессор, ректор Кыргызского государственного университета им. И. Арабаева (Кыргызстан)

Алимбай Нурсан – кандидат исторических наук, профессор, директор Центрального государственного музея Республики Казахстан (Казахстан)

Абусейтова Меруерт Хуатовна – доктор исторических наук, профессор, чл.-корр. НАН РК, директор Республиканского центра по изучению исторических материалов Института востоковедения имени Р.Б. Сулейменова (Казахстан)

Абиль Еркин Аманжолович – доктор исторических наук, профессор, директор Института истории государства КН МОН РК (Казахстан)

Аяган Буркитбай Гелманович – доктор исторических наук, профессор, заместитель директора Института истории государства КН МОН РК (Казахстан)

Голден Кэти Стромилл (Kathie Stromile Golden) – PhD, Государственный университет долины Миссисипи (Mississippi Valley State University) (США)

Исмагулов Оразак Исмагулович – доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, член-корр. Болонской академии наук, лауреат премии им. Ч.Ч. Валиханова, заслуженный деятель науки и техники, профессор Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева (г. Нур-Султан, Казахстан)

Карибаев Берекет Бахытжанович – доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, заведующий кафедрой истории Казахстана, Казахский национальный университет им. аль-Фараби (Казахстан)

Кожамжарова Дария Пернешовна – доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, ректор Южно-Казахстанского университета им. М.Ауэзова (Казахстан)

Кожирова Светлана Басиевна – доктор политических наук, профессор, содиректор Центра исследования Китая и Центральной Азии Фуданьского Университета и МНК «Астана», руководитель Центра китайских и азиатских исследований (Казахстан)

Козодой Виктор Иванович – доктор исторических наук, профессор (Россия)

Кокебаева Гульжаухар Какеновна – доктор исторических наук, профессор, главный научный сотрудник Института истории и этнологии им. Ч.Ч.Валиханова КН МОН РК (Казахстан)

Кумеков Болат Ешимхамбетович – доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, директор Международного института кипчаковедения Казахского национального университета имени аль-Фараби, профессор Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева (Казахстан)

Матыжанов Кенжехан Слямжанович – доктор филологических наук, профессор, чл.-корр. НАН РК, директор Института литературы и искусства им. М. Ауэзова (Казахстан)

Моррисон Александр (Morrison Alexander) – PhD, профессор Оксфордского университета (Великобритания)

Муртазаева Рахборхон Хамидовна – доктор исторических наук, профессор кафедры «Истории Узбекистана» Национального университета Узбекистана имени Мирзо Улугбека. (Узбекистан)

Панто Дмитрий (Panto Dmitri) – доктор PhD, профессор, главный специалист научного отдела Музея Второй мировой войны г. Гданьска (Польша)

Римантас Желвис (Želvys Rimantas) – доктор педагогических наук, профессор, Вильнюсский педагогический университет (Литва)

Самашев Зайнолла Самашевич – археолог, доктор исторических наук, профессор, чл.-корр. Германского археологического института. Институт археологии им. А.Маргулана КН МОН РК (Казахстан)

Сайлан Болат Санабаевич – доктор исторических наук, Казахский национальный университет им. аль-Фараби (Казахстан)

Сыдыков Ерлан Батташевич – доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, ректор Евразийского национального университета им. Л.Н. Гумилева (Казахстан)

Таймагамбетов Жакен Кожакметович – доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, Национальный музей РК (Казахстан)

Ответственный редактор:

Каипбаева Айнагуль Толганбаевна

Научный редактор:

Козыбаева Махаббат Маликовна

Редактор:

Кубеев Рустем Джаулыбайулы

Ответственный секретарь:

Конкабаева Арайлым Нурболатовна

Технический секретарь:

Хумарзах Алтынбек

Editor-In-Chief:

Kabuldinov Ziabek Ermukhanovich

Members of editorial board:

Abashin Sergei Nikolaevich – Doctor of Historical Sciences, Professor, European University at St. Petersburg (Russia)

Abdyrakhmanov Tolobek Abylovich – Doctor of Historical Sciences, Professor, Rector of I. Arabaev Kyrgyz State University (Kyrgyzstan)

Alimbay Nursan – Candidate of Historical Sciences, Professor, Director of the Central State Museum of the Republic of Kazakhstan (Kazakhstan)

Abusseitova Meruert Khuatovna – Doctor of Historical Sciences, Professor, Corresponding Member of the NAS RK, Director of the Republican Center for the Study of Historical Materials at R.B. Suleimenov Institute of Oriental Studies (Kazakhstan)

Abil Yerkin Amanzholovich – Doctor of Historical Sciences, Professor, Director of the Institute of History of the State CS MES RK (Kazakhstan)

Ayagan Burkitbai Gelmanovich – Doctor of Historical Sciences, Professor, Deputy Director of the Institute of History of the State CS MES RK (Kazakhstan)

Golden Kathie Stromile – PhD, Mississippi Valley State University (USA)

Ismagulov Orazak Ismagulovich – Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, Corresponding Member of Bologna Academy of Sciences, winner of Ch.Ch. Valikhanov Award, Honored Worker of Science and Technology, Professor of L.N. Gumilyov University (Kazakhstan)

Karibayev Bereket Bakhytzhanovich – Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, Head of the Department of History of Kazakhstan, Al-Farabi Kazakh National University (Kazakhstan)

Kozhamzharova Daria Perneshovna – Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the NAS of the Republic of Kazakhstan, rector of the M. Auezov South Kazakhstan University (Kazakhstan)

Kozhirova Svetlana Bassievna – Doctor of Political Science, Professor, Co-Director of the Center for the Study of China and Central Asia of Fudan University and the International Scientific Complex of the National Company "Astana", Head of the Center for Chinese and Asian Studies (Kazakhstan)

Kozodoi Viktor Ivanovich – Doctor of Historical Sciences, Professor (Russia)

Kokebayeva Gulzhaukhar Kakenovna – Doctor of Historical Sciences, Professor, chief researcher at Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology CS MES RK (Kazakhstan)

Kumekov Bolat Eshmukhambetovich – Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, Director of the International Institute of Kipchak Studies of the Al-Farabi Kazakh National University, Professor at L.N. Gumilyov Eurasian National University (Kazakhstan)

Matyghanov Kenzhekhan Slyamzhanovich – Doctor of Philology, Professor, Corresponding Member of the NAS RK, Director of M. Auezov Institute of Literature and Art (Kazakhstan)

Morrison Alexander – PhD, Professor, University of Oxford (UK)

Murtazayeva Rakhborkhon Khamidovna – doctor of Historical Sciences, Professor at the Department of «History of Uzbekistan» of Mirzo Ulugbek National University of Uzbekistan. (Uzbekistan)

Panto Dmitri – PhD, researcher at the Museum of the Second World War in Gdansk (Poland)

Rimantas Želvys – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Vilnius Pedagogical University (Lithuania)

Samashev Zainolla Samashevich – archaeologist, Doctor of Historical Sciences, Professor, Corresponding Member of German Archaeological Institute. A. Marghulan Institute of Archeology CS MES RK (Kazakhstan)

Sailan Bolat Sanabayevich – Doctor of Historical Sciences, Al-Farabi Kazakh National University (Kazakhstan)

Sydykov Erlan Battashevich – Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, Rector of L.N. Gumilyov Eurasian National University (Kazakhstan)

Taimagambetov Zhaken Kozhakhmetovich – Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, National Museum of the Republic of Kazakhstan (Kazakhstan)

Executive Editor:

Kaipbayeva Ainagul Tolganbayevna

Scientific Editor:

Kozybayeva Makhabbat Malikovna

Editor:

Kubeyev Rustem Dzhaulybayevich

Executive Secretary

Konkabayeva Arailym Nurbolatovna

Technical secretary:

Khumarzak Altynbek

ТӘУЕЛСІЗ ЕЛДІҢ ҚАРУЛЫ КҮШТЕРІ ТАРИХЫНЫҢ ДЕРЕККӨЗІ: АРМИЯ ГЕНЕРАЛЫ С. НҰРМАҒАМБЕТОВ

Ә.Т. Сүлейменова *

С. Нұрмағамбетов атындағы Құрлық әскерлері Әскери институты, Қазақстан, Алматы.

* Автор-корреспондент

E-mail: suleimenova1972@mail.ru (Сүлейменова)

Аңдатпа. Мақалаға Қазақстан Республикасы Президентінің Архивіне сақтауға алынған Кеңес Одағының Батыры, Халық Қаһарманы, Сағадат Қожахметұлы Нұрмағамбетовтың өмірі мен қоғамдық-саяси қызметіне қатысты деректер енгізілді. Оның өз қолымен Архивке өткізген жеке қорының құрамындағы құжаттар да мақала арқауына айналды. С.Қ. Нұрмағамбетовтың жеке қорының құжаттары ҚР Ұлттық архив қорының ажырамас бір бөлігі ретінде Қазақстан тарихының елеулі бір бетіне айналуға қабілетті. Қазақстан КП Орталық Комитетінің, ҚР Президентінің қорларында сақталған дереккөздерде Халық Қаһарманының өмірбаяндық, қызметтік сипаттары айқындалады.

Дәуірдің сипаттамасын беруде жеке тұлғаның жүріп өткен жолы мен өмірі ерекше орын алады. Жеке тұлға өзі өмір сүрген кезеңмен тығыз байланыста болғандықтан, оны дәуірінен тыс бөліп алып қарастыру мүмкін емес. Сондықтан да дәуір тынысын айғақтайтын тарихи құжаттардың қайнар көзі архивтегі сан қырлы деректер ғылыми айналымға, көпшілік назарына жиі салынып отыруы тиіс. Сағадат Қожахметұлының балалық шағы, Кеңестік әскердің құрамында Ұлы Отан соғысына қатысуы, Орта Азия Әскери округінің қолбасшылығында қызмет атқаруы, Тәуелсіз Қазақстанның дербес әскерін құру жолындағы ерен еңбегі туралы архив деректері мен мемуарлық әдебиеттер негізінде баяндалды. Мақалаға енгізілген құжаттардың басым бөлігі ғылыми айналымға тұңғыш рет енгізіліп отыр.

Түйін сөздер: жеке архив қоры, ҚР Президентінің Архиві, жеке тектік құжаттар, Тұңғыш Қорғаныс министрі, Сағадат Нұрмағамбетов, Халық Қаһарманы, өмірбаян.

Кіріспе. Түрлі мемлекеттік құрылымдар формациясынан өте отырып тәуелсіз елдің негізгі сипаттарына оның аумағы, егемендігі, шекарасы және қарулы күштері жатады. Мемлекеттің тәуелсіздігі мен оның негізгі ресми атрибуттарын шеттен келетін қауіптен қорғау ел армиясының негізгі міндеті болып табылады. Қазақстан Республикасының Тәуелсіздігін жариялап, әлем елдерінің қатарына дербес, егеменді ел ретінде жарияланғанына биылғы жылы 30 жыл толып отыр. Бұл қаншама ғасырлық тарихы бар ежелгі қазақ елі үшін аз ғана уақыт мерзімі болғанымен, ордалы отыз жылдың ішінде атқарылған істер шежіреге айналып отыр. Республикамызда дербес Армия құру, Қарулы күштерді қалыптастыру мәселелерінің тарихи дереккөздері архивтерде сақталып отыр. Еліміздің Қарулы Күштерінің құрылуында жеке тұлғалардың атқарған істерін архив деректері арқылы жариялау, азаматтық қоғамды таныстыру бүгінгі күннің талабына айналуға тиіс.

Материалдар мен әдістер. Қарастырылып отырған мәселенің деректік базасын Қазақстан Республикасы Президенті Архивіндегі 266-НІ жеке тектік қоры мен №7-Н «Қазақ КСР-і Президенті», №5-Н «Қазақстан Республикасының Президенті» қоры құрайды.

Өзінің қызмет бейініне сай Қазақстан Республикасы Президентінің Архиві саяси, мемлекет және қоғам қайраткерлерінің құжаттарын жинаумен, сақтаумен тұрақты түрде айналысып келеді. Қазақстан Коммунистік Партиясы Орталық Комитетінің Партия тарихы институтының негізінде құрылған Архив қазіргі таңда кеңестік дәуірдегі, тәуелсіздік тұсындағы белгілі саяси қайраткерлердің біршамасымен тығыз-қарым қатынас орнатты. Маман офицерлерден, өмірін әскери қызметке арнаған Сағадат Нұрмағамбетов пен Абай Тасболатовтың жеке қорлары Қазақстанның кеңестік кезеңі мен тәуелсіздік алған тұстан бастапқы әскери тарихын зерттеудің

негізгі қайнар көзіне айналып отыр. Тарихи дереккөздердің құрамындағы Отан тарихының келелі мәселелеріне қатысты мәліметтерді объективтілік пен субъективтіліктің байланысы, тарихи айғақтың ақиқаттығын анықтау, деректердің түрлері мен мазмұны, бұған дейін көпшілік талқысына ұсынылған ақпараттармен салыстырыла отырып, олармен жұмыс жасаудың әдіс-тәсілдері пайдаланылды.

Талқылау. Отан тарихының жеке тұлғаларды зерттеу саласында Сағадат Қожахметұлы Нұрмағамбетовтың өмірі мен қоғамдық-саяси қызметі туралы арнайы жинақ, зерттеу еңбектері жарияланбаған. Оның өзінің мемуарлық еңбектері бірнеше рет баспа жүзін көрген. Оның көзі тірісінде сұхбаттары, мақалалары мерзімді басылым беттерінде жиі жарияланып тұрған. Кеңестік кезеңде бұқаралық ақпарат құралдарында патриоттық тәрбие, Кеңес Армиясының жетістіктері, орын алған кемшіліктер туралы мақалалар жарияланды. Қазақстан Тәуелсіздігін жариялаған соң еліміздің Қарулы Күштерінің құрылу тарихына, келелі мәселелері мен күрмеулі сұрақтарын шешу жолдарының барысы туралы мақалалары мен сұхбаттары оның жұмысының нәтижесін көрсетеді.

Естеліктер қатарында А.Тасболатовтың «Сыпайы генерал, шын сардар», (Тасболатов, 2018: 6-9) С.Қ. Нұрмағамбетовтің шекара әскерлерінің бағыныстылығын айқындаудағы еңбегі туралы Б. Баекеновтың естелігі (Тұманбайұлы, 2006: 150–152) және т.б. замандастары мен шәкірттерінің еңбектерін атап өту қажет.

Сұхбаттарының қатарындағы «Қолбасшы Нұрмағамбетов немесе Сағадат ағамен сыр-сұхбат» тақырыбымен «Ақиқат» журналына жарияланған, С.Қ. Нұрмағамбетовтың «Алматы ақшамы» газетіне 6 мамыр 2006 ж. «Бір тәулік сөйлесіп, қазақ жігіттерін оқытуға Мәскеуді зорға көндірдім» тақырыбындағы сұхбаттары және т.б. оның өмірі мен қоғамдық-саяси қызметінің қырларын көрсететін құнды деректер мол мағлұматтар бере алады.

Зерттеу нәтижелері. Егеменді Қазақстанның тұңғыш қорғаныс министрі, маман офицер, армия генералы Сағадат Қожахметұлы 1924 жылы 25 мамырда Ақмола облысы Алексеев ауданы Трудовое селосында дүниеге келген. 1 Түркістан пулеметшілер әскери училищесін 1943 жылы, М.В. Фрунзе атындағы Әскери академияны 1949 жылы, КСРО Қарулы күштері Бас штабының Әскери академиясының Жоғары академиялық курстарын (1971, 1981) бітірген.

Еңбек жолын колхоздың егіс бригадасының есепшісі болып бастады (1941–1942), 1942–1943 жылдары әскери училище курсанты, Ұлы Отан соғысының қатысушысы, жеке атқыштар бригадасының пулеметшілер взводының командирі, атқыштар полкінің батальон командирі (1943–1945), Степной (Түркістан) әскери округінің жоғары оқу орындары бөлімінің инспекторы (1945–1946), Әскери академия тыңдаушысы (1946–1949), Түркістан әскери округінің жедел бөлімінің аға офицері (1950–1954), 201 мотоатқыштар дивизиясының мотоатқыштар полкінің командирі, штаб бастығы (1954–1961), Қазақ КСР Мемлекеттік қорғаныс штабының бастығы (1961–1969), Орта Азия Әскери округі әскерлері қолбасшысының орынбасары (1969–1981, 1984–1989), Венгриядағы Оңтүстік әскерлері тобы қолбасшысының бірінші орынбасары (1981–1984), Қазақ республикалық соғыс, еңбек және Қарулы күштер ардагерлері кеңесінің төрағасы (1990–1991), ҚР Жоғарғы Кеңесінің Ардагерлер, мүгедектер және әскери қызметшілер істері бойынша комитетінің төрағасы (1990–1992), ҚР Мемлекеттік қорғаныс істері комитетінің төрағасы (1992–1995), ҚР Қорғаныс министрі (1992–1995), ҚР Президентінің кеңесшісі (1995), 1995 жылы зейнет демалысына шығып, ҚР Президентінің штаттан тыс кеңесшісі қызметін атқарды (1995–2000). ҚР Жоғарғы Кеңесінің 8–11 және 12 шақырылымдарының депутаты. Кеңес Одағының Батыры (1945), Халық Қаһарманы (1994), Отан, Ленин, Октябрь Революциясы, Қызыл Ту, 1 және 2 дәрежелі Отан соғысы, екі мәрте Қызыл Жұлдыз, екі мәрте Еңбек Қызыл Ту, Құрмет белгісі, Болгария, Польша, Украинаның Достық (РФ, 1997) ордендерімен, медальдармен марапатталған. Ақмола облысы Ақкөл ауданының, Алматы және Донецк қалаларының Құрметті азаматы (Кто есть кто в Казахстане. Биографический справочник, 2010: 798).

Сағадат Қожахметұлының құжаттары оның өз өтініші бойынша 2013 жылғы 11 қаңтарда келісімшарт арқылы Қазақстан Республикасы Президенті Архивіне қабылданып алынды. Тұрақты мемлекеттік сақтауға ол өзінің «кітабымның қолжазбасы және жеке архивтің басқа да құжаттарын қабылдап алу» деп өтінеді. Сонымен қатар өтінішінде «От огненных лет до суверенной армии»

және «Книга-альбом» кітаптарын, ал 2013 жылғы 14 қаңтарда құрастырылған құжаттарының тапсыру тізімдемесінде кітаптың қолжазбасы, мемуарлық шығармалардың жинағы мен «Ұлт мақтанышы Сағадат Нұрмағамбетов» атты фотоальбом көрсетілді. Армия генералы 2013 жылғы 24 қаңтарда Архивке тағы да 1945–2012 жылдар аралығындағы құжаттарын қосымша өткізеді. С.Қ. Нұрмағамбетовтың өмірбаянына, қызметіне қатысты құжаттары, оған жолданған құттықтаулар мен мақтау грамоталары, алғыс хаттары, С.Қ. Нұрмағамбетовтың мақалалары, газет қиындылары, кітаптары, фотосуреттері сияқты 630 құжат тізімге алынды (АП РК. Наблюдательное дело № 04–10)

Қазақстан Республикасы Президентінің мемлекеттік сақтауына алынған С.Қ. Нұрмағамбетовтың жеке қорындағы құжаттардан басқа Қазақстан КП ОК, ҚР Президентінің архивтік қорларында Халық Қаһарманының кеңестік кезеңде жазылған өмірбаяны, түрлі ресми жиындарда сөйлеген сөздері, мемлекеттік билік басшыларының атына жазған хаттары көптеп кездеседі.

Армия генералының өз қолымен жазған өмірбаяны Қазақстан Коммунистік Партиясы Орталық Комитетінің қорында сақталған. 1961 жылы 18 тамызда полковник шенінде жазған өмірбаянында С.Қ. Нұрмағамбетов өзінің отбасы мүшелері жайлы төмендегідей ақпарат береді: «Отец – Нурмагамбетов Кожамет – крестьянин-бедняк, родился в ауле № 5, умер в 1924 г. Мать – Нурмагамбетова Алса родилась в ауле «Козган», умерла в 1932 г. Период времени после смерти матери с 1932 г. по 1940 г. жил совместно с братом Сагитом, который был родным по матери Женат, имею двух детей (сын и дочь). Жена Нурмагамбетова Лира Сабировна в 1951 г. закончила Средне-Азиатский Гос. университет, работала в Научно-исследовательских институтах в [г.] Ташкенте и [г.] Алма-Ате, 1959–1961 гг. в Чарджоу детской экскурсионно-туристической станции при ОблОНО» (ҚР ПА: 2061, 5–7).

Орта Азия Әскери округі әскерлері қолбасшысының орынбасары, Қазақ республикалық соғыс, еңбек және Қарулы күштер ардагерлері кеңесінің, ҚР Жоғарғы Кеңесінің Ардагерлер, мүгедектер және әскери қызметшілер істері бойынша комитетінің төрағасы лауазымдарын атқаруда кеңестік биліктің қорғаныс саласына қатысты саясатын жүзеге асырды. 1990 жылы 25 қазанда жарияланған мемлекеттік егемендік туралы Декларация Қазақстанның дербес саясат жүргізуге мүмкіндік берді. Түрлі саяси, мемлекеттік және қоғамдық құрылымдар қайта ұйымдастырылып, жаңадан құрыла бастады.

Тәуелсіздік жарияланған тұста, кеңестік биліктің одақтас республикасы ретінде өмір сүрген елдің алдында таңдау тұрды. Өз аумағын, мемлекеттілігін, қорғанысын, экономикасын өз бетінші жүргізу міндеті алға қойылды. Маман офицерлердің қатары өте аз болатын. Кіші офицерлік құрамнан армия генералы шеніне дейін көтерілген Сағадат Қожахметұлы аталған кезеңде егеменді елдің қорғанысы мәселесін шебер маман ретінде жүзеге асыра білді. Бұл жөнінде өзінің бұқаралық ақпарат құралдарына, ғылыми басылымдарда, өзінің естелік кітаптарында жан-жақты баяндайды. Қазақстан Жоғарғы Кеңесінің депутаты және Ардагерлер мен әскери қызметшілер істері жөніндегі комитеттің төрағасы міндетін атқарып жүрген кезінде, тамыз бүлігі орын алды. Орталықтан басқарылатын Қарулы күштер қатарында болғандықтан бар салмақ әскери мамандарға түсті. Ол республика басшылығы тарапынан 40 армия басшылығы арқылы әскер қатарындағы жағдайды талдауға тапсырма алды. Қолда бар мүмкіндігін пайдаланып, армия қатарында еш өзгеріс жоқтығын, барлығы да жоспарланған оқу-әскери міндеттерді орындау бойынша қалыпты жағдай орнатылғандығын, рұқсат етілмеген митингілердің болғандығы жайлы есептер тіркелмегендігін анықтады. Бірақ армия басшылығына барлық бөлімдер мен құрылымдарды толықтай әскери дайындықта ұстап тұруға нұсқау алды. С.Нұрмағамбетовтың еске алуынша, сол кездегі кеңестік әскери билік Қазақстанды және т.б. одақтас республикаларды Мәскеуге бағындыра отырып, әскери округтер құруды ұсынды. Ол округтер өз құрамына бірнеше республикаларды қамтуы тиіс болды. КСРО Қорғаныс министрлігі және егеменді республикалардың арасында келісімшарттар немесе келісімдер жасалады деп жоспарланды. Жоспар талқылауға салынған кезде сөз алған С. Нұрмағамбетов Қазақстан басшылығының позициясын баяндап, КСРО Қорғаныс министрінің баяндамасының тезистерімен келіспейтіндігін айтты. Кеңестер Одағы толығымен күйреген соң, одақтас республика басшылары армия құруды өз беттерінше жүргізетінін, ұлттық аумақтан өзге

жерлерге өз жастарын жібермеу туралы шешімдер қабылдайтындығын айтты. Демократиялық жаңарулар ең алдымен қоғамда жүзеге асырылып, содан кейін ғана Қарулы күштер қатарында болуы тиіс. Армияның дәстүрі бойынша жоғары атақтар ең алдыңғы қатарда, әрбір офицер өз шеберлігі мен әскери істе белгілі бір дәрежеге жетуді қалайтындығы белгілі екендігін атап өтеді. Сондықтан армияға қажетті реформаны басқаша жолмен жүргізуді Қазақстан атынан ұсынды. Аумалы төкпелі кезеңде Қарулы күштерді қысқартуға ұшыратпай, офицер мамандарды сақтап қалуды, мемлекеттік әскери базалардағы (арсеналдардағы, қоймалардағы) түрлі қолданыстағы техникалар мен әскери іс-әрекет жасауға қажетті құралдарды дұрыс игере білу, қоғам игілігіне айналуы тиіс мол байлықты өркениетті түрде тарату, бөлу, иесіздік пен талан-таражға салынып кетпеуін қадағалау жөнінде мәселе көтерді.

Қорғаныс саласының күрмеулі мәселелерін шешуге арналған жиналыстар, мәжілістер, кеңестер бірнеше мәрте одақтық, тәуелсіз мемлекеттер достастығы елдері басшыларының қатысуымен өткізілді.

ҚР Президенті Н.Ә. Назарбаев тәуелсіздікті, аумақтық тұтастықты, республиканың қорғаныс және өмірлік маңызды мүдделерін қорғауды қамтамасыз ету мақсатында 1991 жылы «Қазақ КСР мемлекеттік Қорғаныс комитетін құру туралы» Жарлығын жариялады. Аталған Жарлықты жүзеге асыру мақсатында Министрлер Кабинеті аталған мекеменің мемлекеттік орган ретінде республиканың әскери инфрақұрылымын басқару құқығына иелігін айқындайтын арнайы қаулы қабылдады. Екі ай мерзім ішінде Комитет жұмысы жайлы ереже қабылдау тапсырылды. Желтоқсан айының ортасында, комитет төрағасы С. Нұрмағамбетов, оның орынбасарлары генерал-майор Н.И. Хлюпин және генерал-майор С.А. Алтынбеков, жетекші басқармалар мен бөлімдердің басшылығына Л.Н. Бакаев, А.Б. Тасболатов, М.Ж. Шампиев, С.С. Тауланов негізгі лауазымдарға тағайындалды (Назарбаев, 2014: 602).

Қазақстан Республикасының Қарулы Күштерін құру туралы ҚР Президентінің Жарлығында: «Қазақстан Республикасының мемлекеттік Тәуелсіздігі туралы» Қазақстан Республикасының Конституциялық Заңын басшылыққа алып, қорғаныс саласында біртұтас мемлекеттік саясатты жүзеге асыру қажеттігіне сүйеніп, Қарулы Күштер мен Шекара әскерлері жайында Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығына қатысушы – Мемлекеттер басшылары Кеңесінің Келісімінде қуатталған дербес Қарулы Күштер құруға деген заңды құқықтың негізінде және Достастықтың басқа мемлекеттерінің дербес Қарулы Күштерін жасақтағанын еске алып Қаулы етемін: 1. Қазақстан Республикасының Қарулы Күштері құрылсын (Егемен Қазақстан: 125–127-п.).

1992 жылғы 18 мамырдағы ҚР Вице-президенті өткізген жиынның хаттамасында Қазақстан Республикасының Қарулы Күштерін ұйымдастыру қағидаттарын (принциптерін) әзірлеу туралы мәселе қаралды. ҚР Президентінің 1992 жылғы 8 мамырдағы №745 «Қазақстан Республикасының Қарулы Күштерін құру туралы» Жарлығы мен 1992 жылғы 17 мамырдағы № 783 ҚР Президентінің Өкімін орындау үшін Қарулы Күштердің құрылысының негізгі мәселелерін әзірлеу туралы жұмыс топтарын құру туралы шешім қабылданды. 9 бағыттағы жұмыс топтары құрылды. С.Қ. Нұрмағамбетов «Құжаттарды басылымға дайындау, зерттеу және қорытындылау», «Әскери саясат мәселелері», «Әскери доктрина тұжырымдамасы» бойынша жұмыс топтарының құрамына енгізілді. Жұмыс топтары қорытындылауға арналған материалдарды 1992 жылғы 15 маусымға тапсыруы тиіс болды. ҚР Қорғаныс министрлігіне жұмыс топтарын тиісті деректермен және қолда бар әзірлемелермен қамтамасыз ету, министрліктің құрылымын белгіленген тәртіпте бекітуге ұсынуды жеделдету тапсырылды. Сонымен қатар «Қарулы Күштердің ұйымдастырушылық құрылымын қалыптастыру және жетілдіру әскер тегінің (күштер), арнаулы әскер мен қызметтердің құрамы мен қалыптатылығы», «Әскери қызметті өткеру және мамандар дайындауды ұйымдастыру», «Әскерді материалдық-техникалық және қаржылық қамтамасыз ету», «Әскерді базаларға орналастыру және жайластыру жүйесін құру», «Резервтер мен мобильдік қорларды дайындау», «Мемлекеттік қауіпсіздік тұжырымдамасы» бағыттарындағы жұмыс топтары құрылды (ҚР ПА: 1–5-п.).

ҚР Тұңғыш Президенті – Елбасы Н.Ә. Назарбаев 2001 жылғы 9 ақпанда Қазақстан Республикасы Қарулы Күштері басшылық құрамының бүкілармиялық кеңесінде сөйлеген сөзінде Қарулы Күштердің ел алдындағы маңызына тоқталып өтеді. «Төл Қарулы Күштерімізді

калыптастыру ісін біз «ақ парақтан» бастауымызға тура келді. Қорғаныс министрлігіне, тұңғыш министрі генерал-полковник Сағадат Нұрмағамбетовке аса күрделі ұйымдастыру мәселелері: басқару органдарын құру, қару-жарақтарды әскери техника мен материалдық құралдарды қабылдау және олардың сақталуын қамтамасыз ету, әскерлерді тікелей басқару және ТМД қорғаныс ведомстволарымен өзара іс-қимыл жүйесін жасау, әскерлердің қаржы, материалдық-техникалық және медициналық жағынан жабдықталуын қамтамасыз ету, офицерлердің елді-еліне кетіп, олардың жетіспеушілігі байқалуына байланысты әскери кадрлар әзірлеуді ұйымдастыру мәселелерін шешу қажет болды» (Назарбаев, 265: 266).

«Мемлекеттік қорғаныс комитетінің төрағасы лауазымына бірден-бір лайық адам Сағадат Қожахметұлы еді. Бұл 1991 жылдың қазан айы болатын. Ал келесі жылдың мамыр айында республика басшысы Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаевтың Жарлығымен еліміздің Қорғаныс министрлігін басқару Сағадат Нұрмағамбетовке жүктелді» деп еске алады Республикалық Ұлан қолбасшысы, генерал-лейтенант Абай Тасболатов (Тасболатов, 2010: 2-6.).

2007 жылғы 7 мамырда ҚР Қарулы Күштерінің 15 жылдығына және 7-мамыр – Отан қорғаушы күніне байланысты мерекелік шеру болып өтті. Мерекелік жиында сөз сөйлеген ҚР Президенті – Қарулы Күштердің Бас қолбасшысы Н.Ә. Назарбаев: «... Бізде кадрлар болмады, тәжірибе жоқ еді. Егемен Қазақстанның әскері қандай болуы керек дейтін түсінік болмады.

Осындай жағдайда республика аумағындағы Орта Азия әскери округтері мен Ауғанстандағы соғыстан шыққан 40-армиядан қалған барлық бөлімшелерді Қазақстан Қарулы Күштерінің бөлімдері деп жариялауға шешім қабылданды. 1992 жылғы 7 мамырда мен қол қойған Жарлық осындай еді.

Соғыс ардагері, Кеңес Одағының Батыры Сағадат Қожахметұлы Нұрмағамбетов Кеңес Армиясының генерал-лейтенант шеніндегі жалғыз қазақ болатын. Қазақстанның тұңғыш Қорғаныс министрі лауазымына мен нақ сол кісіні шақырдым. 1992–1995 жылдары министрлікті басқарған Сағадат Қожахметұлы біздің армияның қалыптасуында аса маңызды рөл атқарды» деп атап көрсетті

«Оның тәжірибесі, әскерилер арасындағы жоғары беделі мен Отанға қалтқысыз қызмет етуі қазақстандық Қарулы Күштер қалыптасуының сол бір күрделі кезеңінде өте-мөте қажет болып шықты. Мен оның орасан зор еңбегі үшін ризашылығымды білдіремін. Армия генералы, Халық Қаһарманы Сағадат Нұрмағамбетов бүгін де сапта. «Жас ұлан» республикалық әскери мектебі оның есімімен аталады» деп жоғары баға берді. (Назарбаев, 2007: 1).

Қазақстан тарихындағы әскери ғылым саласының дамуы, қалыптасуы барысы жөнінде ғылыми еңбектер жазылды. «Елдің қорғаныс қуатының ғылыми базасы, ғылыми-техникалық әлеуеттің бөлігі ретінде, білімнің көптеген салаларын біріктіреді. Олардың бірі геосаясат, халықаралық қатынас және бейбітшілік үшін күрес мәселелерін зерттейді. Ал келесі бірі жаратылыстану және техникалық ғылымдардың жетістіктері негізінде қаруланудың жаңарған жүйесін әзірлейді. Жалпы әскери ғылым соғыстың сипаты мен заңдарын, ел мен қарулы күштердің оған дайындығын, әскери іс-қимылдардың жүргізілу тәсілдерін зерделейді. Осындай ауқымды негізде мемлекеттің әскери доктринасы әзірленеді, әскери құрылыс мәселелері бойынша заңдар, әскерді толықтыру, оқыту және әскери қолданылуының тәсілдері туралы директивалар мен шешімдер құрастырылады.

Аталған ғылымдардың бірде бір тобы біздің республикамызда жоқ, сондықтан оларды құру және жылдам қалыптастыру – кезек күттірмес басты міндет. Баспасөз ақпараты бойынша егеменді Қазақстанның тиісті мемлекеттік билік органдары көп нәрсе тындырды және алғаш рет туындаған кезек күттірмес мәселелерді шешу үшін жұмыс жасап жатқанымен, жұмыстың бір бөлігі олардың бағдарлау шегінен қалып кетіп отыр. Сөз әскери тарих жөнінде болып отыр. Оған назар аудармауды жалпы тарихтың бір бөлігі ретінде қарау көзқарасы, оның өзіндік ерекшелігін ескермеу ретінде түсіндіруге болады.

Оның өзіндік ерекшелігі мынада: әскери тарих жалпы тарихты толықтыру және тереңдетумен қатар, нақты соғыстардың пайда болуы себептері мен сипатын, қару мен әскер тектерінің дамуын зерттеу, олардың ұйымдастырылуы мен үйретілу нысандарын, қарулы күрестердің барысы мен

нәтижесінің заңдылықтарын, жеке құрамның моральдық-әскери сапасын жетілдіру үдерісі, әскери ғылым үшін құнды талдау материалын бере отырып, әскери-саяси басшылықтың жоғары органының елдің қорғаныс икемділігі мен армияның ұрысқа дайындығын жан-жақты қамтамасыз етуіне мүмкіндік береді». Тәуелсіздіктің алғашқы кезеңінде академик ғалым М. Қозыбаев әскери тарихтың ұлттық нұсқасының қалыптасуына мән берді (Қозыбаев, 2000: 302).

ҚР Мемлекеттік қауіпсіздік комитетінің төрағасы қызметін атқарған Б.Баекенов ұлттық қауіпсіздік саласының ҚР Қарулы күштерінің қатарынан шығарылу тарихын баяндайды. «Қазақстан Республикасының тұңғыш Қорғаныс министрі, армия генералы, біртуар әскери қайраткер Сағадат Қожахметұлы Нұрмағамбетовтың пікірі де менің көзқарасыммен үндесіп жатты. Сәкең өзіндік көзқарасын былайша білдірген болатын: «Егер де шекарашыларды Қорғаныс министрлігінің қарамағына берсек, кей кездері мемлекеттік шекарада қақтығыс орын алып жатса, ол онда қарулы қақтығыс болып саналады. Халықаралық қауымдастық пен бағзыдан келе жатқан көрші мемлекеттердің алдында орынсыз қызарақтамау үшін, осы жағын да ойланғанымыз дұрыс. Мемлекетіміз бейбітшілік саясатты ұстанғаннан кейін, келешекте Қарулы Күштеріміздің санын қысқартуға тура келеді. Шекарашылар Қорғаныс министрлігінің құрамында болса, сонда оларды да қысқартамыз ба? Тәуелсіз ел болған соң, қала мейлі, қалама мейлі, болашақ барлық көршілерімізбен мемлекеттік шекараларымызды айқындап, хатқа түсіреміз. Сол кезде шекарашылардың қатарын ұлғайтамыз. Осындай мәселелерді кеңінен ойлаған дұрыс» – деп, Республика Қауіпсіздік Кеңесіндегі басқосуларда ойын айқын жеткізіп жүрді. Ақыры, шекарашылардың Ұлттық қауіпсіздік органдары жүйесінде болу керектігіне Президентіміздің көзін жеткіздік. Сөйтіп, 1992 жылдың 18 тамызында «Қазақстан Республикасының Шекара әскерлерін құру туралы» Елбасының Жарлығы дүниеге келді. Еліміздің Шекара әскері бұрынғы қызылтулы Шығыс шекара округі негізінде шаңырақ көтерді. Осы Жарлық бойынша Шекара әскерлері Ұлттық қауіпсіздік комитетіне бағындырылды. Алматы Жоғары шекаралық командалық училищесі республикамыздың қарамағына алынды» (Тұманбайұлы, 2006: 150-152).

С. Нұрмағамбетов сенім артып, елдегі бірден-бір әскери оқу орнын басқаруға тағайындағанын үнемі еске алып отыратын А. Тасболатов: «Тәуелсіздіктің алғашқы жылдары болған қиындықтарға, қаражат жоғына қарамастан С. Нұрмағамбетов еліміздің әскери саласын дамытуға жағдай жасады. Көптеген оқу-жаттығулар, дивизия командирлерінің, әскери оқу орындары басшыларының жиындарын өткізді. Қазақстанның тұңғыш Әскери доктринасын әзірлеуге Қорғаныс министрі ретінде ғана емес, тәжірибелі, соғыс көрген сардар, терең білімді маман ретінде білікті басшылық етті» деп атап көрсетеді (Тасболатов, 2-б.).

Қызмет бабы бойынша жазған эпистолярлық құжаттардың бір түрі хаттар мен анықтама-баяндамалар С.Қ. Нұрмағамбетовтың ресми қызметтегі тұлғасын айқындай отырып, Қазақстанның әскери тарихының парақтарын көрсетеді. Олардың қатарында 1992 жылы ҚР Премьер-Министрі С.А. Терещенкоға әскери қызметшілер мен олардың отбасы мүшелерін тұрғын үймен қамтамасыз етудің күрделі жағдайын ашып, жан-жақты талқылап көрсеткен хаты (ҚРПА, 630: 2-п.); Қазақстан Республикасындағы әскери құрылыстың негізгі бағыттары туралы (Республиканың әскери құрылысының тұжырымдамасы) баяндама-анықтама (ҚРПА, 640: 22-34-п.); Тәуелсіз мемлекеттер достастығы бірыңғай қарулы күштерін сақтаудың қажеттілігі туралы мәселе бойынша жасаған анықтама-баяндамасы (ҚРПА, 27–31-п.); Әскери анттың жобасы туралы ҚР Президенті Н.Ә. Назарбаевтың атына жазған хаты (ҚРПА, 103-п.); Республика Қарулы Күштерінің материалдық қамтамасыз етілуінің жағдайы туралы ҚР Президенті Н.Ә. Назарбаевтың атына жасаған анықтама-баяндамасы (ҚРПА, 611: 38-40-п.); ҚР Премьер-Министрі С.А. Терещенконың атына жазылған ҚР аумағында әскери қызметшілер мен әскери қызметтен босатылған адамдардың әлеуметтік қорғалуын күшейтудің қажеттілігі туралы хаттары (ҚРПА, 608: 93, 94-п.) және т.б. құжаттар еліміздегі қорғаныс саласының қалыптасу кезеңінде жүргізілген жұмыстар туралы баяндайды.

Армия генералы С. Нұрмағамбетовтың өмірі мен қоғамдық-саяси қызметіне арналған библиографиялық еңбектерде оның жан-жақты қырлары баяндалады. Жастық жалын шарпыған отты жылдар мен данагөй қариялық кезеңдері суреттелген мақалалар бұқаралық ақпарат

күралдарына жиі жарияланды. Сонымен қатар С. Нұрмағамбетов бірнеше мемуарлық еңбектердің авторы (Нұрмағамбетов, 1984; 1995; 1999; 2009).

Сағадат Нұрмағамбетов өзінің 2009 жылы жарияланған мемуарлық жинағында: «2004 жылы Қазақстан Республикасының Қорғаныс министрі М.Қ. Алтынбаевтың редакциялауымен менің 80 жасқа толуыма арналған «Астана полиграфия» акционерлік қоғамының баспасынан кітап жарыққа шықты. Оған майдангерлердің, соғыстан кейінгі және қазақстандық армияның бастапқы кезеңіндегі қызметтестердің естеліктері енгізілген болатын» деп көрсетеді (Нұрмағамбетов, 2009).

ҚР Халық Қаһарманы, Кеңестер Одағының батыры, армия генералы С.Қ. Нұрмағамбетовты мәңгілік есте қалдыру шаралары бүкілхалықтық сипатқа ие болды. 1999 ж. Нұр-Сұлтан қаласында мемлекеттік және шет тілдерін, әскери пәндерді тереңдетіп оқытатын және дене шынықтыруды басым жүргізетін Республикалық «Жас ұлан» мектебі С.Қ. Нұрмағамбетовтың атымен аталды. 2020 жылғы 11 қыркүйектен бастап Қазақстан Республикасының Қарулы Күштерінің Құрлық әскерлері Әскери институты армия генералы С.Қ. Нұрмағамбетовтың атын иемденді ([https://ru.wikipedia.org/wiki: интернет-ресурс: память](https://ru.wikipedia.org/wiki:интернет-ресурс:память)).

Қазақстан Республикасы Президенті Архивіндегі жоғары билік органдары қорлары мен С.Қ. Нұрмағамбетовтың 266-НЛ-жеке қорының деректері, бұқаралық ақпарат күралдарына, мерзімді баспасөзде жарияланған публицистикалық мақалалар мен оның сұхбаттары бар. Мақалада армия генералының мемлекеттік билік органдарымен, майдандас достарымен, шетелдік әріптестерімен қарым-қатынасын көрсететін, еш жерде жарияланбаған хат алмасуларының негізіндегі деректер көпшілік талқысына ұсынылды.

Сағадат Қожахметұлының құжаттары оның өз өтініші бойынша 2013 жылғы 11 қаңтарда келісімшарт арқылы Қазақстан Республикасы Президенті Архивіне қабылданып алынды. Тұрақты мемлекеттік сақтауға ол өзінің «кітабымның қолжазбасы және жеке архивтің басқа да құжаттарын қабылдап алу»ды өтінеді. Сонымен қатар өтінішінде «От огненных лет до суверенной армии» және «Книга-альбом» кітаптарын атап өтсе, ал 2013 жылғы 14 қаңтарда құрастырылған құжаттарының тапсыру тізімдемесінде кітаптың қолжазбасы, мемуарлық шығармалардың жинағы мен «Ұлт мақтанышы Сағадат Нұрмағамбетов» атты фотоальбом көрсетіледі. Армия генералы 2013 жылғы 24 қаңтарда Архивке тағы да 1945–2012 жылдар аралығындағы құжаттарын қосымша өткізеді. С.Қ. Нұрмағамбетовтың өмірбаянына, қызметіне қатысты құжаттары, оған жолданған құттықтаулар мен мақтау грамоталары, алғыс хаттары, С.Қ. Нұрмағамбетовтың мақалалары, газет қиындылары, кітаптары, фотосуреттері сияқты 630 құжат тізімге алынды (ҚР ПА: Наблюдательное дело).

Аталған тапсыру тізімдемесіне сай тұрақты сақталатын істердің тізімдемесі құрастырылды. Қордағы істердің құжаттарының құрамын ескере отырып архившілер төмендегідей жүйелеуді пайдаланды:

1. С.Қ. Нұрмағамбетовтың өмірбаянына қатысты құжаттар. 1.1. Куәліктер мен мандаттар, 1.2. Марапаттау құжаттары. 1.3. Мерейтойлар мен мерекелерге байланысты мемлекет және қоғам қайраткерлерінің құттықтау адрестері мен ашық хаттары. 2. С.Қ. Нұрмағамбетовтың қызметіне байланысты құжаттары. 3. Қорқушының сөйлеген сөздері мен мақалалары. 4. Фотосуреттері.

Қорытынды. Халық Қаһарманы С.Қ. Нұрмағамбетовтың өмірбаянына қатысты құжаттар, оның 1941–1945-жылдардағы Ұлы Отан соғысы кезіндегі ерлік істері туралы Ресей Федерациясы Қорғаныс министрлігінің Орталық архивінен алынған құжаттардың фотокөшірмелері енгізілсе, екінші тарауға С.Қ. Нұрмағамбетовтың 1990–2012 жылдар аралығындағы эпистолярлық құжаттары: хаттар, баяндамалар, анықтамаларға шолу жасалды. Олардың қатарында Қазақстан Республикасындағы әскери қызметшілер мен әскери қызметтен босаған жандардың әлеуметтік қорғалуын күшейту қажеттілігі туралы ҚР Премьер-Министрі С. Терещенкоға жазған хатымен қатар әскери-ғылыми зерттеулер орталығын, ұлттық әскери музей, әскери архив, баспаханалық база ұйымдастыру туралы халық депутаты М.Қ. Қозыбаевтың хаты, ҚР министрлер кабинетінің Қазақстан республикасында әскери-ғылыми және әскери-тарихи жұмысты ұйымдастыру туралы қаулысының жобасы бар.

С.Қ. Нұрмағамбетовтың шетелдік әріптестерімен қарым-қатынасын көрсететін деректер оның хат алмасуларынан айқындалады. Атап айтқанда АҚШ Қорғаныс министрімен арадағы

байланыстар туралы құжаттар легі оның халықаралық маңыздағы іс-шараларға қатысуын көрсетеді. Олардың қатарында АҚШ елшілігінің ҚР Қорғаныс министрі, армия генералы С.Қ. Нұрмағамбетовты Америкаға ресми сапармен келіп кетуге шақырған хаты, АҚШ Қорғаныс министрі У. Перридің хатының ресми емес аудармасы, «Құрама Штаттардың Европа мен НАТО ға қатысты қауіпсіздік стратегияларының» дербес данасын жібергендігі туралы хабарлаған хаты және т.б. бар.

С.Қ. Нұрмағамбетовтың сөйлеген сөздері мен баяндамалары эпистолярлық жанрлар қатарында ерекше талдауды қажет ететін дереккөздер легі. Оның бұқаралық ақпарат құралдарына берген сұхбаттары мен жарияланған мақалалары оның көзі тірісінде ол туралы мақалалар келесі тарауға енгізілді. «С.Қ. Нұрмағамбетовты еске алу» деп аталып оның әріптестерінің, шәкірттерінің, әскери тарихшылар мен мемлекет және қоғам қайраткерлерінің естеліктері мен мақалалары берілді. Халық Қаһарманының ресми, мемлекеттік делегациялар құрамында саяси және қоғам қайраткерлерімен халықаралық, республикалық іс-шараларда түскен фотосуреттері, оның есімін мәңгі есте қалдыру шараларының бейнелік құжаттары иллюстрациялық қосымша ретінде құжаттарда баяндалған мәліметтерді ақпараттық жағынан толықтыра түседі. Олардың қатарында С.Қ. Нұрмағамбетовтың әр жылдары жеке түскен суреттері, Алматы, Мәскеу (РФ) қалаларында ескерткіш бюстін орнату сәтінен түсірілген фотоқұжаттар бар.

Әдебиеттер мен деректер тізімі

Архив Президента Республики Казахстан. (Далее АПРК). Наблюдательное дело № 04–10. Нурмагамбетов Сагадат Кожаметович. (25. 05. 1924 г.).

Жүнісбеков Б. Қолбасшы Нұрмағамбетов немесе Сагадат ағамен сыр-сұхбат. (Интервью с полководцем Нурмагамбетовым или Сагадатом ага) // Ақиқат. – 2010. қаңтар. – № 1. 33-41-б.

Мерекенова Б. Бір тәулік сөйлесіп, қазақ жігіттерін оқытуға Мәскеуді зорға көндірдім. (Сутки разговоривал, уговорил Москву на обучение казахских ребят). С.Қ. Нұрмағамбетовтың сұхбаты // Алматы ақшамы. – 2006. – 6 мамыр.

Кто есть кто в Казахстане. Биографический справочник. 2010–2011. Изд-е одиннадцатое, дополненное. – Алматы, 2010. – 1192 с.

Козыбаев М.К. Казахстан на рубеже веков: размышления и поиски. В двух книгах. Книга первая. – Алматы: Ғылым, 2000. 420 с. Статья «Военная история Казахстана: проблемы научного постижения». Опубликовано в соавторстве П. Белан, А. Тасбулатов, А. Коваль, А. Галиев. // Казахстанская правда, 1993, 6 июля.

Қазақстан Республикасы Президентінің Архиві (бұдан әрі ҚР ПА). 708-қ. 69-т. 2061-іс. 5–7-п.

ҚР ПА. 5-Н-қ. 1-т. 1380-іс.

ҚР ПА. 5-Н-қ. 1-т. 15-іс. 125–127-п.

ҚР ПА. 5-Н-қ. 1-т. 640-іс.

ҚР ПА. 5-Н-қ. 1-т. 630-іс.

ҚР ПА. 5-Н-қ. 1-т. 611-іс.

ҚР ПА. 5-Н-қ. 1-т. 608-іс.

Назарбаев Н.Ә. Таңдамалы сөздер. – Астана: «Сарыарқа» баспасы, 2014. Т.IV (1). – 1999-2002 жж. – 668 б.

Назарбаев Н.Ә. Тәуелсіз елдің берік қорғаны. // Егемен Қазақстан. – 2007. – 8 мамыр. – 1б.

Нурмагамбетов С.К. Лицом к огню. – Алма-Ата, 1984. 152 с.; Нурмагамбетов С.К. Мой передний край. – Алматы: Ана тілі, 1995. 224 с.; Нурмагамбетов С.К. А в памяти нет тишины. – Алматы: Ана тілі, 1999. 144 с.; Нурмагамбетов С. От огненных лет до суверенной армии. Сборник мемуарных произведений. – Алматы: Издательский дом «Жибек жолы», 2009. – 544 с. +48 с. илл.; В 27 Великий полководец: (к 95-летию со дня рождения Героя Советского Союза Сагадата Кожаметовича Нурмагамбетова): библиогр. указ. / Лисаковская ЦБС. Центральная библиотека, Отдел методико-библиографической работы и работы с фондом; [сост. Т.Н. Борисова]. – Лисаковск, 2019. – 17 с.

Сағадат Қожахметович Нурмағамбетов. Память. – [Электронный ресурс] – URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki>.

Тасболатов А. Қаһарман және тұңғыш министр // Егемен Қазақстан. – 5 мамыр 2010 ж.

Тұманбайұлы Кенжебек. Аманатқа адалдық. – Алматы, «Информ-А», 2006 ж. 208+24 суретті жапсырма бет.

References

Archive of the President of the Republic of Kazakhstan. (Further AP RK). Nablyudatelnoe delo No. 04-10. Nurmagambetov Sagadat Kozhakhmetovich. [Archive of the President of the Republic of Kazakhstan. (Hereinafter referred to as APK). Observation case No. 04-10. Nurmagambetov Sagadat Kozhakhmetovich] (25. 05. 1924). [In Russian]

Zhunisbekov B. Kolbashy Nurmagambetov nemese Cagadat agamen syr-suhbat. [Interview with Commander Nurmagambetov or Sagadat Agha] (Interview with Commander Nurmagambetov or Sagadat agha) // Akikat. – 2010. – Kantar. – № 1. 33-41-b. [In Kazakh]

Merekenova B. Bir taulik coilecip kazakh zhigitterin okytuga Maskeudi zorga kondirdim. [I talked for a day and persuaded Moscow to teach the Kazakh guys]. S.Q. Nurmagambetovtin suhbat. // Almaty akshamy. – 2006. – 6 мамыр. –3-b. [In Kazakh]

Kto est kto v Kazachstane. [Who is who in Kazakhstan] Biographicheskii spravochnik. 2010–2011. The eleventh edition, supplemented. – Almaty, 2010. –1192 p. [In Russian]

Kozybaev M.K. Kazahstan na rubezhe vekov: razmyshleniya i poiski. V dvuh knigah. Kniga pervaya. [Kazakhstan at the turn of the century: reflections and searches. In two books. The first book] – Almaty: Gylym, 2000. – 420 s. Stat'ya «Voennaya istoriya Kazahstana: problemy nauchnogo postizheniya». Opublikovana v soavtorstve P. Belan, A. Tasbulatov, A. Koval', A. Galiev. // Kazahstanskaya pravda, 1993, 6 iyulya. [In Russian]

Archive Of The President Of The Republic Of Kazakhstan. 5-N-P. 1-p. 630-case.

AP RK. F.708. Item 69. case 2061.

AP RK. 5-N. Item 1. case 1380.

AP RK. 5-N. Item 1. Case 15.

AP RK. 5-N-P. 1-p. 640-case.

AP RK. 5-N-P. 1-p. 611-case.

AP RK. 5-N-P. 1-p. 608-case.

Nazarbaev N.A. Tandamaly sozder. [Selected words] – Astana: «Saryarka» baspasy, 2014. T.IV (1). – 1999-2002 zhzh. – 668 b. [In Kazakh]

Nazarbaev N.A. Tauelsiz eldin berik korgany [Strong defense of an independent country] // Egemen Kazakstan. – 2007. – 8 мамыр. – 1b. [In Kazakh]

Nurmagambetov S.K. Licom k ognyu. [Face to the fire] – Alma-Ata, 1984. 152 s. [In Russian];

Nurmagambetov S.K. Moi perednii krai [My cutting edge]. – Almaty: Ana tili, 1995. 224 s. [In Russian];

Nurmagambetov S.K. A v pamyati net tishiny [And there is no silence in memory]. – Almaty: Ana tili,

1999. 144 s. [In Russian]; Nurmagambetov S. Ot ognennyh let do suverennoi armii [From the fiery years to the sovereign army]. Sbornik memuarnyh proizvedenii. – Almaty: Izdatel'skii dom «Zhibek zholy», 2009.

–544 s. +48 s. ill. [In Russian]; V 27 Velikii polkovodec [In 27 The Great commander] (k 95-letiyu so dnya

rozheniya Geroya Sovetskogo Soyuza Sagadata Kozhahmetovicha Nurmagambetova): bibliogr. ukaz. /

Lisakovskaya CBS. Central'naya biblioteka, Otdel metodiko-bibliograficheskoi raboty i raboty s fondom;

[sost. T.N. Borisova]. – Lisakovsk, 2019. – 17 s. [In Russian]

Sagadat Kozhahmetovich Nurmagambetov. Pamyat'. [Memory] – [Elektronnyi resurs] – URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki>. [In Russian]

Tasbolatov A. «Kaharman zhane tyngysh ministr» [Hero and First Minister] // Egemen Kazakstan. – 5 мамыр 2010 zh. [In Kazakh]

Tumanbaiuly Kenzhebek. Amanatka adaldyk. [Loyalty to the trust] – Almaty, «Inform-A», 2006 zh. 208+24 suretti zhapsyrma bet. [In Kazakh]

МРНТИ 03.20.00

ИСТОЧНИК В ИСТОРИИ ВООРУЖЕННЫХ СИЛ НЕЗАВИСИМОЙ СТРАНЫ: ГЕНЕРАЛ АРМИИ С. НУРМАГАМБЕТОВ

А.Т. Сулейменова*

Военный институт Сухопутных войск имени С. Нурмагамбетова, Казахстан, Алматы.

*Корреспондирующий автор

E-mail: suleimenova1972@mail.ru (Сулейменова)

Аннотация. В статью внесены данные, касающиеся жизни и общественно-политической деятельности Героя Советского Союза, Халық Қаһарманы, Нурмагамбетова Сагадата Кожаметовича, взятых на хранение в Архив Президента Республики Казахстан. В основу статьи были положены документы из личного фонда, которые он собственноручно передал в архив. Документы личного фонда Нурмагамбетова С.К. становятся важной страницей истории Казахстана как неотъемлемой части Национального архивного фонда РК. В источниках, хранящихся в фондах Центрального комитета КП Казахстана, Президента РК, раскрываются биографические, служебные характеристики народного героя.

Особое место в описании эпохи занимает пройденный путь и жизнь личности. Поскольку личность тесно связана с тем периодом, в котором она жила, ее невозможно отделить и рассмотреть вне эпохи. Поэтому источники исторических документов, свидетельствующих об эпохе, в архиве должны быть размещены в научном обороте, на всеобщее обозрение. О детстве Сагадата Кожаметовича, его участии в Великой Отечественной войне в составе Советской Армии, службе в командовании Среднеазиатского военного округа, о его нелегком труде по созданию самостоятельной армии независимого Казахстана рассказано на основе архивных данных и мемуарной литературы. Большая часть документов, включенных в статью, вводится в научный оборот впервые.

Ключевые слова: личный архивный фонд, Архив Президента РК, документы личного происхождения, первый министр обороны РК, Сагадат Нурмагамбетов, Халық Қаһарманы, биография.

IRSTI 03.20.00

THE SOURCE ON HISTORY OF THE INDEPENDENT COUNTRY'S ARMED FORCES: GENERAL OF THE ARMY S. NURMAGAMBETOV

A.T. Suleimenova*

Department of Educational and Ideological Work of the S. Nurmagambetov Military Institute of the Land Forces, Kazakhstan, Almaty.

*Corresponding author

E-mail: suleimenova1972@mail.ru (Suleimenova)

Abstract. The article includes data on the life and socio-political activities of the hero of the Soviet Union, Halyk Kakharmany, Sagadat Kozhakhmetovich Nurmagambetov, deposited in the archive of the President of the Republic of Kazakhstan. The documents from his personal fund, which were transferred to the archive by his own hands, also became the basis of the article. The documents of S. K.

Nurmagambetov's private fund as an integral part of the national archival fund of the Republic of Kazakhstan are becoming a significant page in the history of Kazakhstan. Sources stored in the funds of the Central Committee of the Communist Party of Kazakhstan, the president of the Republic of Kazakhstan reveal the biographical and official characteristics of the National Hero.

A special place in the description of the era is occupied by the path and life of the individual. Since the individual is closely related to the period in which he lived, it is impossible to separate and consider it outside of his epoch. Therefore, the source of historical documents confirming the breath of the era, the archive's multifaceted data should be regularly put into scientific circulation and public attention. Sagadat Kozhakhmetovich with a child on the basis of archival data and memoir literature about his childhood, participation in the Great Patriotic War as part of the Soviet army, service in the command of the Central Asian Military District, selfless work on the creation of an independent army of independent Kazakhstan. Most of the documents included in the article are introduced into scientific circulation for the first time.

Key words: personal archive fund, Archive of the President of the Republic of Kazakhstan, documents of personal origin, First Minister of Defense, Sagadat Nurmagambetov, Halyk Kakharmany, biography.

Автор туралы мәлімет:

¹Тарих ғылымдарының кандидаты

МАЗМҰНЫ/ОГЛАВЛЕНИЕ

С.Б. Кожирова, Е.Л. Нечаева, М.В. Лапенко История становления основных подходов к исследованию границ.....	4
Ә.Т. Сүлейменова Тәуелсіз елдің қарулы күштері тарихының дереккөзі: армия генералы С. Нұрмағамбетов.....	15
Қ.Д. Раисов, Қ.Қ. Жылқышыбаева Әл-Фараби көзқарастарының қазақ философиясындағы толық адам ілімінің дамуына ықпалы.....	26
Б.М. Аташ, Б.Қ. Абдрасилов 1901-1910 жылдардағы Қазақстан: отаршылдыққа қарсы күрес пен ұлттық рухтың өміршеңдігі.....	41
Т.Қ. Мекебаев, Ж.Б. Көшербаева Білім алуға бағытталған миграциялық үдерістер.....	58
А.Н. Қали Соғыстан кейінгі жылдардағы ауыл өмірінің күнделікті тарихынан (1945-1960).....	70
Ә.Б. Сейткен Қазақ зиялыларының ұлттық бірегейлікті сақтау жолындағы қызметі.....	87
Қ.Қ. Бекетай Түргеш ұлысы және оның этникалық құрамы.....	99
L. Tao, N. Abilova Tengrianism in the culture of the Eastern European turks: the main leitmotives.....	112
М.М. Kozybayeva Urban family in the context of studying the everyday life of north Kazakhstan cities in 1920-1930 s.....	120
С.Р. Сарманова Проблемы сохранения культурного наследия и исторической памяти в музеях Российско-Казахстанского приграничья.....	131
С.М. Борбасов «Сарыарқа» газеті қазақ қауымын демократиялық ел болу жолындағы күреске бастаушы.....	139

Редакцияның мекен-жайы:

050010, Қазақстан Республикасы
Алматы қ., Шевченко көш., 28,
ҚР БҒМ ҒК Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты
«edu.e-history.kz» журналының редакциясы
Телефон: +7 (727) 261-67-19
E-mail: edu.history@bk.ru
Электрондық мекен-жайы: www.edu.e-history.kz

Журнал 2014 жылдан бастап шығады.
Қазақстан Республикасы Инвестициялар және даму министрлігінің
Байланыс ақпараттандыру және ақпарат комитетінде 2014 ж. 29 қазанында тіркеліп,
№ 14602-ИА куәлігіне ие болды.